

אתגרים והתמודדויות של המחקר החסידי*¹

בשנים האחרונות מתרחב המחקר החסידי שנעשה על ידי חוקרים-חסידיים ומקבל תנופה משמעותית. עדים לכך הם עשרות רבות של פרסומים מחקריים בשדה החסידות, בהם חושפים פרקי היסטוריה לא נודעים, ומעלים לראשונה מסמכים גנוזים, כתיב-יד של גדולי החסידות, ותעודות עתיקות הקשורים לתולדות החסידות, הנמצאים ברשות חצרות הצדיקים ואספנים חרדיים. קריסת מסך הברזל וזמינות-נגישות לחומר ארכיוני פולני ורוסי - האיץ את התהליך המבורך, כן תרם להתפתחות - העידן הטכנולוגי של מאגרי-מידע בלתי נדלים, המאפשר לחוקר בן-זמננו כלים חובקי עולם שבאמצעותם הוא יכול להגיע למקורות רבים שישלימו לו חוליות היסטוריות. לחלק ממידע זה שהוא כה איכותי וכה כמותי, לא יכלו להגיע אף חוקרים מעולים שעסקו כל ימיהם בנבכי המחקר הקונבנציונליים של טרום עידן מתקדם זה.

ראשוני חוקרי החסידות באו דווקא מקרב המשכילים, תנועה שהייתה יריבה מרה, בזה לחסידות והשפילה אותה בכתביהם. הללו גילו במשך השנים דווקא את הצורך לחקור את תולדותיה. עיקר עבודתם התבססה על הספרות המתנגדת והמשכילית שהוקיעה את החסידות, אך עשירה היא בתיאורים שכמותם מבקש ההיסטוריון - היבטים חברתיים, כלכליים, מנטליים וביקורתיים. רק במעט הם בנו את ההיסטוריוגרפיה שלה מניתוח והסתמכות על הספרות החסידית הפנימית, כלפיה הפגינו זלזול וחשד כי עדותם של החסידים על עצמם היא לעולם מגמתית בדויה ומזויפת.

חוקרי החסידות האקדמיים לגלגוליה השונים ולדורותיה קורצו מאותו חומר אנושי, הם לא באו מתוך החסידות ומהכרת ערכיה ומגמותיה, אך הם היו חלוצי המחקר החסידי, ובתור שכאלה, הניחו את היסודות לתולדותיה והציגו את תשתית רעיונותיה, וכך היא התקבלה בעולם האקדמי והכללי, כעובדה יסודית שכמעט ואין להרהר אחריה.

יש לציין כי חוקרי חסידות אלה היטיבו בדרך כלל להציג את הכרוניקה של עובדות ואירועים. דווקא מתוך מבטם החיצוני השכילו לעורר עניינים ונושאים חשובים, אך התמונה הכללית שעלתה ממחקרים אלה, הייתה ברובה שלילית ולא מחמיאה לחסידות, כי אלו בחרו לספר ולפרש את מהלך האירועים על פי תפיסת עולמם.

היסטוריונים מתחו זה מכבר ביקורת על המתודה הקלאסית לחקר ההיסטוריה. לטענתם, התיאור ההיסטורי אינו יכול להיות אובייקטיבי משום שבידי ההיסטוריונים אין עובדות, אלא תיאורים מקוטעים של עובדות ומשום שבתהליך הסינתזה מפעיל ההיסטוריון שיקול דעת, מבחין בין עיקר וטפל ובורר את העובדות - תהליך שהוא לחלוטין אינו אובייקטיבי אלא תלוי באישיותו של ההיסטוריון ובמוסכמות הנהוגות בתקופתו. ההיסטוריונים מואשמים היום על ידי היסטוריונים אחרים כי מחקרים נגוע בהטיות שגרמו לעיוות היסטורי.

¹ תודה למכון 'עד הנה' לחקר גליציה שתמכו בכתיבת מאמר זה.

מעטים היו חוקרי החסידות שבאו מקרב החסידות עצמה. ואלו הגיעו בעיקר מקרב חסידי חב"ד. זכות ראשונים היא לביבליוגרף ר' חיים ליברמן מזכירו של הרה"ק הרי"צ מליובאוויטש שבמאמריו המאירים היטיב לשרטט קווים במחקר החסידי. קדם לו ר' חיים היילמן עם ספרו המונומנטלי על תולדות חב"ד, הבא אחריו היה ר' דוד צבי היילמן בספרו אגרות בעל התניא, מסורת שנמשכת גם בדורנו עם החוקרים החב"דיים ובראשם ר' יהושע מונדשיין ור' שלום דוב לויין שכתביהם הם קילורין לעיניים.

חוקרי החסידות מעולם האקדמי בני-דורנו פיתחו להם יחס יותר ענייני וחיובי לחסידות. ייתכן והסיבה לכך היא כי בדורות האחרונים טרם השואה ומיד לאחריה, ראו החוקרים את החסידות כגוועת ודועכת. האלטרנטיבה בדמותם של תנועות הנוער החילוניות נגסו באגרסיביות מהחרדים ובתוכם קהילות החסידים. היחס לחסידות הייתה כאפיזודה חולפת. החוקרים לא ניבאו לה עתיד. התעצמותה המרשימה והמפתיעה של החסידות בדורנו, מקרינה על חוקריה מימד של נצחיות. החסידות נתפסת עתה לא כתנועה רגעית בת-חלוף אלא כזאת הראויה למידת יחס מתאימה.

מזווית ראייה של חוקר חסידי הרי המחקר האקדמי לוקה בחסר. מטבע היותו מוגבל במתודה מוסכמת כיצד חוקרים היסטוריה, הריהו מוותר מלכתחילה על מקורות חסידיים שאינם עומדים לכאורה בתקנים. כך למשל, המתודה רואה סכנה בהבנת ההיסטוריה מנקודת מבט מאוחרת יותר (אנכרוניזם). ולכן היא פוסלת חומרים מאוחרים, על אף שהם אמיתיים על-פי חושו הפרקטי של החוקר החסידי. החוקר-האקדמי עצמו רחוק ת"ק פרסה מחיי החסידים ומידיעת והבנת החסידות, אין לו התנסות חווייתית אמיתית, התוצאה היא כי הוא עלול להניח מסקנות שיש בהם עיוות היסטורי.

חוקרי-אקדמיה מתמקדים בהיסטוריוגרפיה, מפרשים הם עמדתם של צדיקים, ובפרט חילוקי דעותיהם בינם לבין עצמם, בהתאם לנטיית לבם ובהתייחסות פשוטה כלפי ענקי רוח שהעניקו חמה בקומתם. ואילו נושאים מהותיים מכבשונה של החסידות נזנחים על-ידם ואינם זוכים לתשומת לב ראויה. כתוצאה מכך נפגם גם ההיבט ההיסטורי הסובל מחוסר ידע בסיסי בשיטות הצדיקים, שפעמים הם אצורות בלוז חילוקי הדעות ומשליכות על מהלך העניינים.

אם הדברים אמורים בנושאים היסטוריים על אחת כמה כשמדובר במחשבת החסידות. קשה מאד אפילו לחסידים ותיקים השקועים כל ימיהם בתורת החסידות ובמשנתה – כדי לתמצת ולהגדיר את שיטות החסידות. ולכן נראה כי התעסקות חוקרי-אקדמיה בנושאים אלו מחטיאים את הכוונה האמתית, ולכאורה כמעט ואין בהם ממש.

לעומת זאת החוקר החסידי מתמצא היטב בחסידות ובנתיביה, בהליכותיה ומנהגיה. הוא מבין לברור בסיפורים ומסורות החסידים בין אמת לדמיון ובין בר לתבן. הוא יודע לזהות את המקורות האמיתיים. מצוי בדרכי הצדיקים ויכול לאפיין את ייחודיותם, מבין את שפתם וביטויי הטרמינולוגיה המאפיינת חצר זו או אחרת.

מקור לא אכזב היא דווקא הספרות המתנגדית והמשכילית שהוקיעה את החסידות, ומתוך כך עשירה היא בתיאורים. המחקר האקדמי עשה בהם שימוש רב, אך דווקא החוקר

החסידי יכול יותר להבין את הטקסטים הללו שבהם מוצפנים הליכות ומנהגים רבים שחוקרים אקדמיים, אשר מנהגי החסידים זרים להם, אינם מסוגלים לזהות.

ברך כלל יש לחוקר החסידי את אג'נדה שלו שאותה חפץ להבליט ולמקד. משום כך הוא נתפס אצל החוקרים האקדמיים כסובייקטיבי ומסקנותיו אינם עומדים באמת-המידה המתודית שעליה הם מבססים את מחקריהם. דומה כי אדרבה, האג'נדה מסייעת לחוקר-החסידי לאתר, לזהות ולמקד את הנושאים אותם הוא מחפש שלולי המניע לא היה מגיע לכך, כבר הזכרנו לעיל דעתה של האקדמיה על המניעים של היסטוריונים עצמם בבואם לחקור היסטוריה.

החוקר החסידי מצוי בדרך כלל בפרסומי החוקרים האקדמיים. נגישותם האלקטרונית גם מסייעת לכך. אך יש להקפיד להביא דברים בשם אומרם, גם אם מנועים אנו מלהציג או לצטט את כל דבריהם בהתאם להגבלות סגנון הפרסום החרדי.

עבודת המחקר של החוקר החסידי תהיה פגומה באם לא יתייחס להיבטים גיאוגרפיים מדיניים, חברתיים וכלכליים, נתונים בסיסיים לכתיבת היסטוריה נכונה. ביקורים במקומות פיזיים של מעוזי החסידות – חשובה עד למאוד במחקר ההיסטורי. השהות בערים ובעיירות מעניקה ממד אחר לכתיבה. ההתמצאות הגיאוגרפית שעל המפה בלבד לא מספיקה דיה כדי להבין את האזור וההשלכות להשפעת החסידות ולהתפתחותה.

דעה רווחת בצבור החסידי כי חוקר חסידות מתנגש בהכרח עם אמונת צדיקים ודביקות בחסידות. לכאורה דעה זו בטעות יסודה. המחקר החסידי מעניק לחוקר עוצמות ותובנות גדולות ביותר המחזקות את האמונה והתמימות. לא רק שמחקר אינה מהווה סתירה לאמונה תמימה, אדרבה, המחקר מסייע לכך.

יש מחוקרי האקדמיה שמתמקדים בצללים שבתולדות החסידות. מה לעשות? כך הוא דרכו של עולם, להבליט את הסנסציוני. כמובן שלחוקר חסידי יש יומרות ואתגרים אחרים, למקד את המחקר על האורות שבחסידות. תפקידו ושליחותו של החוקר החסידי להביא לידיעת הקוראים את ההיסטוריה כשהיא מקפלת בינותיה זהרורי אש שלהבת י-ה היוקדים בעולם החסידות מאז ולתמיד.

מהפרסומים של מחקרי הדור הצעיר של חוקרים אקדמיים אפשר להתרשם כי הם נטולים מגמתיות ונטיות שליליות כלפי החסידות. הם מתייחסים למחקרי החסידים המוערכים על ידם, ומאמצים תזות שנקבעו על ידם. זהו מהפך חיובי, הנובע גם משיתוף הפעולה של חוקרים חסידיים ואקדמיים.

צבור הקוראים מקרב החרדים, שעניין לו בהרחבת אופקי-ידע, גודל וגובר. התרבותם של חוקרים-חסידיים תתרום להעלות את רמת הידע של הציבור ובפרט הנוער החסידי שפעמים מתהלכים נבוכים. הליכות החסידים אינם ברורים להם כל צרכם. ידע המבוסס על רקע היסטורי בתובנות מחודשות ועכשוויות יספק להם מענה, ויגביר בהם את האמונה והתמימות.